

ДІДЕНКО А. А.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ДЕФІНІЦІЙ ПОНЯТТЯ МОДАЛЬНОСТІ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Статтю присвячено аналізу еволюції поглядів на категорію модальності, яка є центральною мовною категорією, що виражає відношення мовця до змісту висловлювання та відношення змісту висловлювання до дійсності, а також актуалізовано принципи її розуміння на сучасному етапі розвитку мовознавства.

Ключові слова: категорія модальності, суб'єктивна модальність, об'єктивна модальність.

Статья посвящается анализу эволюции взглядов на категорию модальности, которая является центральной категорией языка, которая выражает отношение говорящего к содержанию высказывания и отношение содержания высказывания к действительности, а также актуализированы принципы ее понимания на современном этапе развития языкознания.

Ключевые слова: категория модальности, субъективная модальность, объективная модальность.

Article is devoted to analysis of the evolution of views on the category of modality, which is the central category of language, which expresses the attitude of the speaker to the content of expressions and statement relating to the validity of the content, as well as update its understanding of the principles at the present stage of development of linguistics.

Keywords: category of modality, subjective modality, objective modality

Метою статті є визначення основних принципів розуміння категорії модальності у сучасному гуманітарному знанні.

Актуальність. Модальність є категорією, що має досить складну мовну природу. Суперечливість вивчення модальності передусім визначається зв'язком у цій категорії таких ключових понять комунікативного процесу, як об'єктивна дійсність, висловлення та його автор [1:74]. Окрім того, приводом для різних поглядів на досліджувану категорію є приналежність “модальності” до найбільш контраверсійних термінів мовознавства через інтерференцію його значень з відповідниками із логіки, психології, філософії [2:22]. Ще одну проблему становить дихотомічна природа категорії модальності, оскільки більшість лінгвістів описують як домінанту об'єктивну модальність (Золотова Г. А. [3], Бондарко А. В. [4], Вихованець І. Р. [5] та ін.) і спрощують значення суб'єктивної модальності.

Протягом багаторічного вивчення цієї категорії у мовознавстві опрацьовано та зібрано суттєвий лінгвістично-науковий матеріал, але

разом із новими дослідженнями це питання набуває складнішого та дискусійного характеру.

Традиційно під лінгвістичним терміном “модальність” розуміють функціонально-семантичну категорію, яка виражає різні види відношення висловлення до дійсності, а також різні види суб’єктивної кваліфікації повідомлюваного; вона є мовною універсалією, а за одним із аспектів диференційована на об’єктивну та суб’єктивну [6:303].

Об’єктом дослідження у даній статті є наукові роботи та сучасні підходи до вивчення категорії модальності.

Категорія модальності є міжрівневим явищем (лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів), про що свідчать такі наукові дослідження, в яких модальність розглядають то як *власне синтаксичну категорію* [7:89–96], то як *логіко-семантичну категорію* [8:115–134], то як *логічну категорію* [9:106–125], то як *логіко-граматичну категорію* [10:36–48], то як *функціонально-семантичну категорію* [4:59], то як *реченнєву категорію суб’єктивного семантико-синтаксичного спрямування* [5:62], а також інтердисциплінарне, що підтверджується значною кількістю наукових робіт в різних галузях: “Темброва модальність у композицій (на прикладах української інструментальної музики останньої чверті ХХ століття)” Денисенко М. Г. [11]; “Модальність зображень впорядкованих множин” Кубічка Є. А. [12]; “Модальність майбутнього у світосприйнятті традиційної японської культури” Костинська О. С. [13]; “Модальність образної сфери оптимізації функціонального стану професіоналів у процесі психологічної саморегуляції” Барабанщикова В. В. [14]; “Модальні логіки, що ґрунтуються на а-просторах” Мурзіна В. Ф. [15]; “Модальне керування та оптимізація в задачах супроводу антенними системами” Бакушевич А. Я. [16]; “Біохімічна структура точних рухів при взаємодії нішами силами різної модальності” Коровянська Л. Г. [17]; “Метод вирішення завдання модального управління системами з неповною інформацією про стан” Перепьолкін Є. А. [18]; “Парціальність пізнавальних здібностей молодших школярів (на прикладі зорової та слухової модальності)” Мухіна С. Є. [19]; “Модальні логіки з нестандартними модульностями” Шкатов Д. П. [20]; “Про деякі класи багатомірних модальних логік” Кравцов О. Г. [21] та інші.

У сучасному гуманітарному знанні склались два підходи до вивчення категорії модальності: *логічний та власне лінгвістичний*.

1) До логіки поняття модальності увів свого часу Аристотель [22:17–24], який розглядав два її аспекти: “необхідно, що”, “можливо, що” (та їх похідні). Згодом вивчення модальності було продовжено учнями та коментаторами Аристотеля. Була предметом дискусії у схоластичній філософії і логіці онтологічна і логічна сутність модальності. Так, у схоластичній логіці були сформульовані висновки від модального судження більшої “пізнавальної сили” до модального судження меншої “пізнавальної сили”; від судження про дійсне до судження про можливе та від судження про необхідне до судження про дійсне [23:478].

Пізніше І. Кант, аналізуючи загалом таке поняття як “категорія” абсолютно з нових позицій у “Критиці чистого розуму”, виділяв модальність серед чотирьох основних категорій суджень та встановив шкалу модальностей. Це сприяло тому, що тривалий час усі висловлювання поділялися на **проблематичні** – в яких ствердження або заперечення приймається просто як можливе (довільне), **асерторичні** – ті, в яких воно розглядається як дійсне (істинне), **аподиктичні** – в яких воно бачиться як необхідне [24:90–93]. Проблематичне висловлювання виражає те, що якимось іншим висловлюванням може бути істинним лише за певних умов (наприклад, проблематичне висловлювання “Можливо, завтра буде тепло” виражає те, що висловлювання “Завтра буде тепло” виявиться істинним лише за визначених умов. Асерторичне висловлювання виражає факт присутності або відсутності у предмета тієї або іншої ознаки (якості) в дійсності (“Трава зелена”, “Земля квадратна”). Аподиктичне висловлювання виражає те, що якимось іншим висловлюванням є істинним за будь-яких умов (“необхідно, що двічі по два – чотири”).

У процесі подальшого розвитку уявлень про логічну структуру висловлювань та різні типи модальності традиційна кантівська класифікація була значно уточнена та доповнена. У сучасній логіці окрім **алетичних модальностей** (“необхідно, що”, “можливо, що”) розрізняють **деонтичні** (“обов’язково, що”, “дозволено, що”, “заборонено, що”), **аксіологічні** (“добре, що”, “погано, що”, та ін.), **епістемічні** (“вірю, що”, “знаю, що”), **темпоральні** (“буде так, що”,

“завжди було так, що” та ін.), які формалізуються за допомогою відповідних аксіоматичних логічних теорій-епістемічної логіки, деонтичної логіки та ін. [25:143–144]. У таких модальних висловлюваннях обов’язково виражається характерне ставлення суб’єкта щодо стверджувальних фактів, подається їх оцінка та з’ясовуються причини.

2. Завдяки кантівській класифікації видів логічних модальностей у сучасній лінгвістиці з’явилися два підходи до вивчення модальності. Представники логіко-лінгвістичного підходу спираються на розуміння модальності в логіці, натомість прихильники другого розглядають її винятково як мовну категорію.

Так, Колшанський Г. В. виділяє три види модальних значень: 1) можливості, 2) дійсності та 3) необхідності і розуміє цю категорію як відношення висловлювання до дійсності (створення зв’язку між змістом висловлювання та об’єктивними фактами), зображуване граматичними, інтонаційними та лексичними засобами [8:142]. За цим принципом класифікує всі модальні значення і Панфілов В. З. Дослідник виділяє два типи значень модальності: 1) об’єктивне (онтологічне) та 2) суб’єктивне (персуазивне), зазначаючи, що “перше з них (об’єктивне значення модальності) відображає характер об’єктивних зв’язків, наявних у тій чи іншій ситуації, на яку спрямований пізнавальний процес, а саме зв’язки можливі, дійсні та необхідні. Суб’єктивне ж значення виражає оцінку з боку суб’єкта мовлення ступеня усвідомлення цих зв’язків, тобто вказує на ступінь достовірності думки, що зображує дану ситуацію” [10:39].

Крім того, суб’єктивна та об’єктивна модальності можуть співіснувати, взаємодіяти між собою в рамках одного висловлювання, але не пересікатися. У “Граматичі сучасної літературної російської мови” (1970) ідеться про те, що “для кожного речення обов’язковими є лише об’єктивно-модальні значення, а суб’єктивно-модальні значення включаються лише факультативно і можуть характеризувати лише частину речення” [26:611].

Прибічники другого теоретичного підходу-суто мовного-розглядають категорію модальності як лінгвістичну категорію.

На початковому етапі її вивчення уявлення про категорію модальності було досить широким. Оскільки її розуміли як будь-яке ставлення мовця до свого повідомлення. Таке трактування мовної

категорії було запропоновано Ш. Баллі та його послідовниками. На думку вченого “модальність душа речення; як і думка, вона утворюється в основному в результаті активної дії суб’єкта. Отже, не можна надавати значення речення висловлюванню, якщо в ньому не знайдено хоч яке-небудь вираження модальності” [27:44]. Ш. Баллі вважав, що кожне висловлювання складається із двох частин, одна з яких корелятивна процесу, формуючому уявлення (диктум), а інша містить “вираження модальності корелятивної операції, створеної мислячим суб’єктом” [27:44]. Іншими словами, будь-яке висловлювання містить виклад певного факту (диктум) та авторської оцінки дійсності; на цьому положенні формується поняття модальності “як душі речення” (модус).

Розвитком концепції Ш. Баллі стала класифікація типів модальності, яка ґрунтувалася на функціонально-семантичній диференціації модусів. Наприклад, Алісова Т. Б. виділяє два типи модальності: 1) *комунікативну*, за якою речення діляться на розповідні, питальні, спонукальні й оперативні, та 2) *суб’єктивно-оцінну*, яка виражає оцінку мовця щодо впевненості в достовірності повідомлюваного [28:46].

В українському мовознавстві на модусно-диктумному членуванні висловлювання наполягає Шинкарук В. Д. і вважає, що модальність як категорія модусу, як і решта його категорій (персуазивність, оцінність, авторизація), “безпосередньо пов’язана з функціонуванням речення в мовленнєвому акті. Вона прямо залежить від інтенції мовця, тому значення, які становлять модус речення, є в здебільшого комунікативно-інтенційними. Ці значення накладаються на власне значення, модифікують їх і забезпечують актуальний зв’язок речення з референтною ситуацією та введення його до тексту” [29:20–21]. Протиставляючи три рівні речення – формальний, семантичний та комунікативний, дослідник розрізняє комунікативний аспект і модус, вважаючи, що суб’єктивність модусу і комунікативного аспекту різна. У модусі виявляється суб’єктивність “в інтересах мовця”: відношення та оцінки мовця, основою для яких є положення автора про описувані події, його уявлення про достовірність тієї чи іншої інформації, його “система цінностей” подій тощо. У комунікативному аспекті – “суб’єктивність в інтересах слухача”: мовець використовує комунікативну модель речення для того, щоб, забезпечуючи успішність комунікації, керувати

комунікативною поведінкою співрозмовника, тобто, по-перше, орієнтувати його на потрібний вид комунікативної діяльності – слухання або мовлення, по-друге, фіксувати його увагу на тих або інших елементах змісту залежно від їх актуального значення [29:23].

Дуже важливими у вивченні категорії модальності у сучасному мовознавстві були теоретичні принципи Виноградова В. В., які він систематизував у праці “Про категорію модальності і модальні слова у російській мові”. “Кожне речення, зазначає вчений, містить в собі, як вагому конструктивну ознаку, модальне значення, тобто вказівку на відношення до дійсності. Будь-яке цілісне вираження думки, відчуття, спонукання, відображаючи дійсність в тій чи іншій формі висловлювання, трансформується в одну із існуючих в даній системі мови інтонаційних схем речення і виражає одне із тих синтаксичних значень, які утворюють категорію модальності” [30:51]. Таким чином, В. В. Виноградов визначав модальність як понятійну категорію, яка “не описується за допомогою мови, а виявляється в ній самій, в її лексиці та граматичній побудові” [30:51].

Поступово в лінгвістиці почала простежуватися тенденція до звуження розуміння лінгвістичної модальності. Сформувався новий напрям, прибічники якого пропонували розглядати категорію модальності як функціонально-семантичне поле (Адмоні В. Г., Біляєва О. І., Бондарко О. В., Гулига О. В., Щур Г. С., Ткачук В. М. та ін.). У працях цих дослідників відстоюється принцип, за яким функціонально-семантичні поля модальності характеризуються складною структурою, з різноманіттям значень та засобів їх вираження. На основі модальних значень та засобів їх вираження функціонально-семантичне поле модальності поділяється перш за все на два основні макрополя: 1) дійсності та 2) недійсності, які в свою чергу мають власні мікрополя (впевненості, сумніву, логічної модальності та логічної необхідності та ін.). Саме такий підхід уможливорює широкий семантичний розгляд модальності, дозволяє диференційовано вивчити значення мовних одиниць, що входять в ці поля, та їх функціонування в мові.

Бондарко О. В. зазначає, що “кожна із модальних категорій може бути представлена (якщо мати на увазі відповідний семантичний та семантико-прагматичний зміст, що розглядається спільно із засобами

його формального вираження у даній мові) як функціонально-семантичне поле. З цих позицій модальність може трактуватися як комплекс функціонально-семантичного поля. Відповідно у рамках кожного модального поля можуть аналізуватися типові категоріальні (модальні) ситуації – ситуації можливості, необхідності, імперативні ситуації та ін. [4:62].

Ткачук В. М. цей підхід вважає найперспективнішим розуміння модальності як функціонально-семантичного поля, оскільки це не обмежує її конкретним мовним рівнем, не прив'язує до специфічної лексики і дозволяє членувати поле на конкретніші модальності, специфікуючи їх, як, наприклад, суб'єктивна, епістемологічна модальність та ін., дозволяє краще враховувати системність і асистемність мови, поєднати ряд значень, які менше схожі формально, але виявляють значну семантичну спорідненість [2:202].

Підсумки та перспективи подальших досліджень. Попередні спостереження дозволяють констатувати, що категорія модальності є міждисциплінарним явищем і в лінгвістичній літературі пропонуються різні погляди щодо її сутності. Категорія модальності є центральною лінгвістичною категорією, що виражає ставлення мовця до змісту висловлювання та відношення змісту висловлювання до дійсності. Модальність як об'єктивна, так і суб'єктивна, є суттєвою конструктивною ознакою кожного висловлювання та певним чином виражається у ньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сафонова Н. М. Еволюція поглядів на суб'єктивну модальність / Наталія Миколаївна Сафонова // Вісник Львівськ. ун-ту. – 2004. – Вип. 34, Ч. І. – С. 74–80.
2. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності : [монографія] / Вадим Миколайович Ткачук. – Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. – 240 с.
3. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Галина Александровна Золотова. – М. : Наука, 1982. – 367 с.
4. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность : [коллективная монография] / [отв. ред. Александр Владимирович Бондарко]. – Л. : Наука, 1990. – 250 с.
5. Вихованець І. Р. Грамматика української мови: Синтаксис : [підручник] / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
6. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. Н. В. Ярцева]. – [2-е изд.]. – М. : Большая российская энциклопедия, 2002. – 688 с.
7. Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе (словосочетание) / Наталия Юльевна Шведова. – М. : Просвещение, 1966. – 156 с.
8. Колишанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М. : Наука, 1975. – 231 с.
9. Мороховська Е. Я. Основи граматики англійської мови. Теорія і практика : [підручник] / Емілія Яківлівна Мороховська. – К. : Вища школа, 1993. – 456 с.
10. Панфилов В. З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения / Владимир Зиновьевич Панфилов // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37–48
11. Денисенко М. Г. Темброва модальність у композицій

(на прикладах української інструментальної музики останньої чверті ХХ століття) : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознав. Наук : спец. 17.00.03 “Мистецтвознавство” / Марина Геннадіївна Денисенко ; Ун-т мист-ва, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. – К., 2006. – 19 с. 12. *Кубічка Є. А.* Модальність зображень впорядкованих множин : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. фіз.-мат. наук : спец. 01.01.08 “Математична логіка, теорія алгоритмів і дискретна математика” / Євген Андрійович Кубічка ; Київ. нац. ун-т. імені Тараса Шевченка. – К., 2006, – 21 с. 13. *Костинська О. С.* Модальність майбутнього у світосприйнятті традиційної японської культури : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.13 “Релігієзнавство, філософська антропологія і філософія культури” / Ольга Сергіївна Костинська. – Владивосток, 2006. – 184 с. 14. *Барабанщикова В. В.* Модальність образної сфери оптимізації функціонального стану професіоналів у процесі психологічної саморегуляції : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.03 “Психологія праці” / Валентина Володимирівна Барабанщикова. – М., 2005. – 160 с. 15. *Мурзіна В. Ф.* Модальні логіки, що ґрунтуються на а-просторах : дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіз.-мат. наук : спец. 01.01.06 “Математична логіка, алгебра і теорія чисел” / Вета Федорівна Мурзіна. – Новосибірськ, 2003. – 130 с. 16. *Бакушевич А. Я.* Модальне керування та оптимізація в задачах супроводу антенними системами : дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіз.-мат. наук : спец. 01.02.01 “Теоретична механіка” / Андрій Ярославович Бакушевич. – НАН Укр. ; Ін-т математики. – К., 2005. – 156 с. 17. *Коровянська Л. Г.* Біохімічна структура точних рухів при взаємодії нішами силами різної модальності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 01.02.08 “Біомеханіка”, 13.00.04 “Теорія й методика фізичного виховання” / Любова Георгіївна Коровянська. – Майкоп, 2004. – 143 с. 18. *Перепьолкін Є. А.* Метод вирішення завдання модального управління системами з неповною інформацією про стан. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.00 “Інформатикараховальна техніка та управління” / Євгеній Олександрович Перепьолкін. – Томськ, 1983. – 129 с. 19. *Мухіна С. Є.* Парціальність пізнавальних здібностей молодших школярів (на прикладі зорової та слухової модальності) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна психологія” / Світлана Єрусланівна Мухіна. – М., 2001. – 186 с. 20. *Шкатов Д. П.* Модальні логіки з нестандартними модальностями : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.07 “Логіка” / Дмитро Петрович Шкатов. – М., 2006. – 158 с. 21. *Кравцов О. Г.* Про деякі класи багатомірних модальних логік : дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіз.-мат. наук : спец. 01.01.06 “Математична логіка, алгебра і теорія чисел” / Олексій Геннадійович Кравцов. – М., 2006. – 115 с. 22. *Фейс Р.* Модальная логика / Роберт Фейс. – М. : Наука, 1974. – 520 с. 23. *Философская энциклопедия* / [гл. ред. Ф. В. Константинов]. – М. : Сов. энциклопедия, 1964. – 478 с. 24. *Кант И.* Критика чистого разума : [монографія] / Имануил Кант. – К. : Юніверс, 2002. – 501 с. 25. *Логический словарь.* Дедуктивная формализация теорий (ДЕФОРТ) [сост. Ивин А. А., Переверзев В. Н., Петров В. В.]. – М. : Мысль, 1994. – 268 с. 26. *Грамматика современного литературного русского языка* : [учебник] / [С. Н. Дмитренко, В. В. Лопатин, И. С. Улуханов и др. ; отв. ред. Н. Ю. Шведова], АН СССР, Ин-т русского языка. – М. : Наука, 1970. – 767 с. 27. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка : [учебник] / Шарль Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с. 28. *Алисова Т. Б.* Очерки синтаксиса современного итальянского языка : Семантическая и грамматическая структура простого предложения : [монографія] / Татьяна Борисовна Алисова. – М. : МГУ. – 1971. – 294 с. 29. *Шинкарук В. Д.* Категорії модусу та диктуму у структурі речення : [монографія] / Василій Дмитрович Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 272 с. 30. *Виноградов В. В.* О категории модальности и модальных словах в русском языке / Виктор Владимирович Виноградов // Избр. труды : Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – Т.2. – С. 38–79.